

УДК 378.147:373.3.011.3-051

Ірина Ковальчук

МИСТЕЦТВО ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ СВІТОГЛЯДНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті окреслено поняття світоглядної культури особистості; розглянуто значущість світоглядної культури як складової професійної компетентності майбутніх вчителів початкових класів; визначено роль деяких видів мистецтва, зокрема художньої літератури та музичного мистецтва, для виховання світоглядної культури майбутніх учителів початкових класів та їх вплив на становлення професійної підготовки фахівців. Проаналізовано останні дослідження з даної проблем.

Ключові слова: *світоглядна культура, мистецтво, вчитель початкових класів.*

Сучасні процеси розвитку суспільства зумовлюють потребу розроблення культурологічних підходів до розв'язання проблем освіти. Основною рушійною силою відродження і створення якісно нової національної культури є освіта. Завдяки їй реалізується державна політика у створенні інтелектуального духовного потенціалу нації, розвитку вітчизняної науки, техніки і культури, збереженні і примноженні культурної спадщини, формуванні світогляду людини майбутнього. Сучасний педагог повинен мати фундаментальну базу знань, які дають можливість чітко визначати призначення і місце педагогіки серед інших суспільно-значущих видів діяльності. Для цього недостатньо загальної ерудиції, інформаційної освіченості у системі соціальних знань. На перше місце виступає ціннісна зрілість фахівця, вміння обирати пріоритети у своїй фаховій діяльності. Це завдання для вчителя є на порядок вищим порівняно з іншими професіями, адже йдеться про формування майбутніх громадян, людини як члена суспільства, самодостатньої особистості, здатної жити, творити, перемагати.

Аналіз останніх досліджень засвідчує, що проблема формування світоглядної культури вчителя опосередковано неодноразово порушувалась у наукових дослідженнях. Так, феномен світогляду ґрунтовно висвітлюється у філософській літературі, зокрема, досліджена його сутність (Є. Андрос, В. Іванов, В. Жадько, В. Шинкарук та ін.) і структура (Р. Арцишевський, А. Буянов, А. Райдугін, С. Резванов, К. Шуртаков та ін). Основоположне значення світогляду в життєдіяльності людини проаналізовано у низці психологічних досліджень (Л. Божович, Н. Менчинська, Т. Мухіна та ін.). Світогляд як психологічне явище, його атрибутивні характеристики з'ясовуються у працях Б. Ананьєва, І. Беха,

А. Валлона, Г. Костюка, С. Рубінштейна та ін.

Теоретичному обґрунтуванню наукового світогляду присвятили свої праці С. Гончаренко, Л. Корміна, Н. Шахирева, Ю. Руденко, В. Халамендик, Є. Думаненко. Дослідження категорії художнього світогляду у філософських та педагогічних аспектах представлено науковими пошуками А. Азархіна, Р. Арцішевського, М. Бахтіна, П. Гуревича, Г. Мартьянкової, Н. Миропольської, І. Почечуєвої, О. Рудницької, Г. Тарасенко та ін.

З'ясуванню корелятивних зв'язків культури і світогляду присвячено роботи Н. Барга, В. Малахова, А. Швейцера. Проблема взаємодії мистецтва і світогляду висвітлена у дослідженнях Т. Велюгіної, В. Личковаха, В. Мазепи, В. Медушевського, Л. Морєвої, Г. Нечаєвої, Н. Поповича, С. Уланової, Г. Щедріної та ін.

Роль духовних цінностей у становленні світогляду студентської молоді вивчали О. Бєлих, Є. Бондаревська, О. Олексюк, О. Семашко, Б. Нагорний, Д. Чернилевський, Г. Шевченко та ін. Освітньо-філософські засади світоглядного виховання майбутніх учителів знайшли своє відображення у працях В. Андрущенко, Л. Губерського, І. Зязюна, М. Євтуха, В. Кременя, Б. Лихачова, М. Нікандрова, Т. Петракової, О. Сухомлинської та ін.

Проте, незважаючи на неодноразове звертання науковців до світогляду у різних дослідницьких контекстах, донині немає чітко окресленої дефініції «світоглядна культура». Не вивчена, зокрема, роль художніх факторів у вихованні світоглядної культури майбутніх учителів початкових класів на засадах гуманістичних цінностей.

Метою статті є обґрунтування значущості деяких видів мистецтва, зокрема художньої літератури та музичного мистецтва, для виховання світоглядної культури майбутніх учителів початкових класів як складової їх професійної компетентності.

Ми виходимо з того, що формування світоглядної культури вчителя обумовлене потребами практики, насамперед, вимогами сучасного суспільства до вчителя, його особистісних характеристик, професійних якостей. Як зазначають науковці: «Ефективність навчально-виховної роботи вчителя безпосередньо залежить від світоглядної культури самого вчителя» [1, с. 3]. Тому виховання такої культури є чи не найважливішим складником підготовки майбутнього педагога, тим паче вчителя початкових класів. Сучасні дослідники вказують: «Найбільш важливою умовою безпеки суспільства є наявність і збереження системи культурних та духовних цінностей, що складають ціннісний зміст людського буття. Саме педагог забезпечує у суспільстві відтворення та трансляцію духовних цінностей, здійснює духовний зв'язок поколінь і духовного досвіду людства. У руках педагогів майбутнє всієї планети – формування нової людини з аксіологічно зорієнтованим гуманістичним мисленням» [2, с. 3].

Аналіз праць Б. Ананьєва, Р. Бернса, Л. Кольберга, І. Кона, Дж. Міда, В. М'ясищева, М. Платонова, І. Свадковського, В. Століна, В. Сухомлинського, Є. Ериксона, П. Якобсона та інших учених дає підстави для твердження, що формування світоглядної культури є дуже важливим аспектом становлення особистісного «Я» кожної людини. Особливої ваги цей процес набуває у період професійного становлення. Тому одним із найважливіших аспектів підготовки майбутнього вчителя до педагогічної діяльності слід вважати виховання світоглядної культури як необхідної професійно-особистісної якості сучасного фахівця.

У контексті нашого дослідження світоглядну культуру вчителя тлумачимо як інтегративне утворення в структурі його особистості, що являє собою комплекс знань, переживань та діяльнісних установок, що формується під впливом різноманітних факторів і згодом обумовлює стиль професійно-педагогічної діяльності.

Слід окремо зазначити, що світоглядна культура майбутнього вчителя початкових класів корелюється специфікою педагогічної роботи з дітьми молодшого шкільного віку. Професійна діяльність такого вчителя базується на його підготовці як високопрофесійного фахівця, який ознайомлений з сучасними світовими вимогами до гуманізації навчально-виховного процесу школи першого ступеня, підготовлений до організації навчальної діяльності молодших школярів як педагогічної взаємодії, що спрямована на розвиток кожної особистості, її підготовку до розв'язання завдань життєтворчості.

Особлива увага у нормативних документах надається фаховому становленню вчителів початкових класів, які стоять біля джерел розвитку особистості. Від першого вчителя значною мірою залежить виховання в учнів ціннісного ставлення до дійсності та мистецтва, розвиток художньої свідомості і компетентності, здатність до самореалізації, потреби у духовному самовдосконаленні.

Діяльність учителя початкових класів має багато вимірів і напрямів, характеризується багатоаспектністю і складністю, адже здійснюється у своєрідному інформаційно-мистецькому середовищі. Саме література та музика є таким комплексом засобів художньої виразності, який пробуджує почуття прекрасного, дає свободу фантазії, активізує прояви інтуїції та ініціативи молодших школярів, а педагогічно-мистецька діяльність є необхідною і важливою складовою вияву професійності вчителя початкових класів. Тому у формуванні професійних умінь учителя доцільно використовувати різні види мистецтва у їх взаємодії і взаємозв'язку з метою глибокого й ефективного поєднання інформаційної і творчої функцій навчання.

Оволодіння знаннями – важливий фактор формування світогляду, та крім них потрібні пошуки й інших педагогічних засобів, спрямованих, на перетворення знань у переконання, в активну життєву позицію

особистості. Серед цих засобів особливої уваги заслуговує освоєння найвищих досягнень мистецтва. Відомо, що сприйняття художніх образів розширює природні межі життєвого досвіду людини, формуючи індивідуальну форму її світоглядної культури – світопереживання, «є своєрідним вектором вибору духовних орієнтирів особистості, скарбницею культурного досвіду людства, історичної пам'яті та можливості міжкультурних комунікацій» [3, с. 3].

Мистецтво не можна розглядати як удосконалений інструмент, що «полегшує» вкладання вироблених суспільством світоглядних принципів у створенні особистості. Роль мистецтва є набагато складнішою і відповідальнішою. Активно взаємодіючи з іншими формами суспільної свідомості, художнє пізнання дійсності розкриває й узагальнює інтереси та прагнення людини до ідеалів саме в їхньому світоглядному значенні.

Без спілкування з мистецтвом не «окультурюється» такий важливий функціональний елемент світогляду, як почуття людини, а без них ніякі знання не перетворюються в особистісні переконання. Впливаючи на світ передусім через переживання, мистецтво має унікальну здатність формувати досвід вчування. А це істотно позначається на всебічному розвитку людини, виробленні ціннісних установок і загальної культури.

Основною тенденцією розвитку художньої культури є спорідненість різних видів мистецтва. Усі види мистецтва споріднені й покликані до життя потребами людей – естетичними, пізнавальними, комунікативними, виховними тощо. Немає мистецтва головного або другорядного. Жоден вид мистецтва не може бути замінений іншим, а всі разом вони утворюють динамічну систему із загальними закономірностями. Наприклад, музика не може, подібно до літератури, безпосередньо передавати зміст певних понять і уявлень, але здатна з досконалістю, недоступною іншим видам мистецтва, прямо і безпосередньо відтворити духовне життя людини, виражати характер і динаміку її переживань, втілювати найтонші нюанси її почуттів. Тобто, кожен окремо узятий вид мистецтва, який має естетичну цінність, художню завершеність, створює ту художню модель дійсності, яка непідвласна іншим. Але ні один із видів мистецтва не здатний цілісно і всебічно відобразити дійсність так, як вона сприймається п'ятьма органами відчуття. Кожен з них володіє специфічними засобами виразності, своїми можливостями впливу на людину. Так література впливає на другу сигнальну систему. Сприймається передусім слово. Художнє слово викликає емоційно-естетичні реакції. Сприйняття ж музики йде зворотним шляхом: емоційно-естетична реакція викликає активну діяльність свідомості. У процесі взаємодії музики і слова створюється новий художній образ з яскравою емоційною спрямованістю і конкретним змістом.

Таким чином, перевага в одному та обмеженість в іншому обумовлює взаємодію видів мистецтва, яка здійснюється через подібне та

протилежне; кожен вид допомагає, доповнює інший властивою лише йому неповторною специфічністю. Тому можна збагатити образи сприйняття, доповнюючи один вид мистецтва іншим.

Між видами мистецтва існує не тільки сюжетний або хронологічний зв'язок, а й внутрішній творчий і життєвий. Оскільки всі види мистецтва походять з одного джерела – реального життя, яке однаковою мірою живить творчість і композитора, і письменника, і художника.

Своєю специфікою література найбільше зближується з музикою. Так, у глибоку давнину література і музика склали одне ціле. Стародавні поети (наприклад, Еврипід, Есхіл, Піндар, Софокл та ін.) самі склали музику до своїх творів і були виконавцями. З часом стався процес розмежування, внаслідок чого кожна з цих складових частин виділилася в окремий вид мистецтва. Проте, цей процес не закінчився. Відомою є низка митців, у житті яких не тільки поєдналися, а й стали нерозривним цілим література й музика. (Г. Квітка-Основ'яненко, О. Пушкін, М. Рильський, П. Тичина, Л. Толстой, Леся Українка та ін.). Взаємопроникнення слова і музики спостерігаємо у творах, побудованих на музичному матеріалі: «Гори співають» О. Гончара, «Музикант» Т. Шевченка, «Народна пісня» І. Франка, «Меланхолійний вальс» Лесі Українки, «Шопен» М. Рильського, «Концерт» Богдана Ігоря Антонича та ін. Багато літературних творів покладено на музику. Часто буває так, що ліричний вірш є настільки «музикальним», що стає надбанням музики.

Відомо, що художня література – один з універсальних видів мистецтва, який ґрунтується на словесній творчості як специфічному способі художньо-образного пізнання світу, тобто, як вже було сказано, це мистецтво слова. Як мистецтво художнього слова, література володіє величезними можливостями відображення дійсності, безпосереднього вираження життя людини. Невичерпна образність, алегоричний смисл, художня узагальненість, понятійний та емоційно-естетичний контекст творів художньої літератури концентрують силу людської думки, показують найтонші відтінки естетичних переживань. Вона здатна показувати явище в динаміці і розвитку, виразно описувати як матеріальний світ, так і перебіг психічних процесів. З другого боку, за допомогою кожного з видів мистецтва можна відтворювати окремі життєві явища набагато глибше, ніж словесними образами (наприклад, у плані почуттєвої наочності). Музика виразно передає звукові явища, внутрішній світ людини. Л. Толстой запевняв, що у звуках найбільше ліризму.

У мові і музиці є важливий загальний засіб виразності – інтонація. Інтонація відтворює передусім емоційний стан людини: гнів, ораторський пафос, здивування, радість, заклик і т.п. за інтонацією визначається характер людини. Дві людини можуть розмовляти різними мовами, але дякуючи виразності мовної інтонації, розуміти одне одного.

Мова, як і музика, має темп, швидкість руху, ритм, цезури, вона

членується на окремі побудови. Слово у мові подібне мотиву у музиці. Слово «фраза» вживається в однаковому значенні: як музичний термін, так і як літературознавчий. Звукова мова, як і музика, має свій діапазон і тембр.

Відмінна ж їх риса в тому, що в мові інтонація є допоміжним елементом розкриття змісту слова, а в музиці – вона головний фактор, бо музика є мистецтво інтонації, а не комбінація звуків. Крім того, у мові звучання не визначено по висоті: підвищення і пониження в ній приблизні. У музичній мелодії не тільки точно визначено звучання кожного тону (звука), але й тони узгоджені між собою, вони вступають у логічний зв'язок, підкоряються певній закономірності (лад).

Провідне у музиці – мелодія, через яку митець розкриває життя людини, навколишню дійсність. Коли слухаємо музику, ми усвідомлюємо в ній, наскільки звукова тканина, приведена в певну систему, злагоджено звучить, розвивається, рухається в часі.

Є своя мелодія і в літературному творі, найбільше вона зливається з музикою в ліричних віршах. Наспівність її передається засобами інтонаційно-змістових відтінків мови. Тут найбільше, «омузичується» художнє слово. У ліричному творі, як правило, сюжету немає, а композиція виявляється в русі переживань, що входять у сферу музики. Музика звучить і в прозових творах, але її виразність слабша, ніж у поезії, їй бракує гармонії, побудованої на законах поетики віршованого твору. Крім того, у прозових творах відсутня головна умова музичності – метр, тобто чергування наголошених і ненаголошених складів, – найбільш характерна риса вірша.

Важливим елементом у сплаві слова і музики є фонетика. Художність фонетики – один із важливих поетичних засобів, який поглиблює зміст, викликає музичне враження. Кожен письменник намагається знайти виразні та звукові сполучення, вагомі на емоції слова. Так у вірші Т. Шевченка «Рече та стогне Дніпр широкий» звук «р», що часто повторюється, створює враження ревучого Дніпра. Звук набирає художньої сили у сполученні з іншими звуками, але кожен з них має і сталу ознаку, наприклад, у звучанні «А» – світле, м'яке, «Л» – м'яке, ніжне, «Р» – енергійне, «У» – компактне, вагоме і т. д. Література, і особливо музика, позбавлені колориту для зображення навколишнього світу, проте в поєднанні або зближенні зі словом чи звуком він набуває особливої поетичної виразності.

З найбільш поширених музичних образів, що виявляють єднання слова й музики є пісня. Саме вона була першим джерелом спорідненості цих двох видів мистецтва. Лише у ліричному творі музичний образ вплітається в словесну тканину і разом з іншими образами підпорядковується ідейно-естетичному задуму автора.

Таким чином, поєднання літератури (поезії) і музики не випадкове:

обидва ці мистецтва часові, звукові, переважно виразні; їх поєднує наявність розміру і ритму, інтонації, безпосередня зображальність музичної і поетичної мови, композиційна спорідненість і спільність походження з первинного синкретичного жанру пісні. «Наука і мистецтво є впливовими факторами як розумового, так і естетичного розвитку особистості, адже об'єднуються у високому пориванні до гармонізації взаємовідносин людини з навколишнім світом», – вказують науковці [4, с. 12].

У висновку зазначимо, що залучення майбутніх учителів до мистецької діяльності відіграє неабияку роль у формуванні їх світоглядної культури. У той же час вивчення різних видів мистецтва (особливо літератури і музики) не повинно здійснюватись ізольовано. Мистецтво є комплексною системою художніх цінностей і специфічним типом відносин людини зі світом, виступає явищем суспільного життя, в якому фіксується і концентровано проявляється людський досвід світоглядного самовизначення, розкривається смисл світоглядної культури. Усе, що знаходиться у взаємному зв'язку, повинно викладатися у тому ж зв'язку. З нашого погляду потрібно якнайповніше забезпечити поліхудожність викладання мистецьких дисциплін у системі професійної підготовки вчителя початкових класів, оскільки це уможливить успішне формування його світоглядної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дорогань С. О. Формування світоглядної культури майбутнього вчителя засобами української літератури : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 / С. О. Дорогань. – К., 2005. – 22 с.
2. Долженко В. О. Виховання духовних цінностей у студентської молоді в полікультурному просторі : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія та методика виховання» / В. О. Долженко. – Луганськ, 2006. – 23 с.
3. Свиренко Ж. Є. Виховання гуманізму в студентів вищих технічних навчальних закладів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія та методика виховання» / Ж. Є. Свиренко. – Луганськ, 2009. – 22 с.
4. Тарасенко Г. С. Аксіологічний підхід до інтеграції мистецьких дисциплін у контексті гуманітаризації вищої освіти / Г. С. Тарасенко, Б. І. Нестерович // ВІСНИК Житомирського державного університету. – Житомир, 2005. – Вип. 21. – С. 12–15.